

19. Yüzyılın Sonunda Büyük Britanya'nın Dış Siyasetinde Doğu Sorunu

V. V. Abolmasov*

Rusça'dan Çeviren: Dr. Bakyt İmanak Sagynbekov*

Özet

19. asır Çarlık Rusya'nın en önemli şahsiyetlerinden olan Mihail Dmitrievich Skobelev'in¹ (Rusça: Михаил Дмитриевич Скобелев / Mikhail Dmitrievich Skobelev (d. 29 Eylül 1843; Petersburg - ö. 7 Temmuz 1882; Moskova, Rusya İmparatorluğu) hayatı ve faaliyeti günümüz Rusya'sının bilim ve siyaset dünyasında hâlâ güncelliğini korumaktadır. Bunun bir örneği olarak 27-28 Eylül 2013 tarihlerinde Rusya Federasyonu Ryazan şehrinde gerçekleşen "Mikhail Dmitrievich Skobelev: Tarih ve Günümüz" adlı Uluslararası Uygulamalı Bilimler Konferansı gösterebiliriz. Söz konusu konferansta General Skobelev çeşitli yönlerden araştırılarak, yaşadığı döneme ait 19. ve 20. asır Çarlık Rusya'nın Uluslararası siyasetini, modernleşme ve reformlarını ele alan birçok bilimsel makale derlenerek kitap haline getirilmiştir. Bizim ilgimizi ise Rus araştırmacı yazar V. V. Abolmasov'un "19. Yüzyılın Sonunda Büyük Britanya'nın Dış Siyasetinde Doğu Sorunu" isimli makalesi çekti. Makalede, dönemin aktif oyuncularını olan Büyük Britanya, Osmanlı, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan'ın o günlerdeki siyasi tutumu mercek altına alınmıştır. Özellikle de adından da anlaşılacağı gibi İngiltere'nin Ortadoğu'da nüfuz sahibi olmak için Osmanlı topraklarının parçalanmasındaki girişimleri ile beraber "özgürlüğe" kavuşmuş topraklarda Rus etkisini zayıflatma çabaları ve Boğazlarda kontrolü sağlama yönündeki siyaseti farklı bir açıdan değerlendirilmiştir. Tercüme ettiğimiz çalışma "Tarih tekerrürden ibarettir" deyimini haklı çıkarmaktadır ki Rus araştırmacının bakışıyla bugünkü Türkiye'nin üzerinde oynanan oyunun Osmanlı zamanındakine ne denli benzediğine şahit olabiliriz.

* Doç. Dr., Ryazan Devlet Üniversitesi Öğretim Üyesi.

* Okt. Dr., İstanbul Üniversitesi, Dil Merkezi, ayerciba@hotmail.com. (ORCID ID: 0000-0001-8407-9075).

(Makale Gönderim Tarihi: 15.08.2017, Makale Kabul Tarihi: 26.10.2017)

1 Türk Dünyasında "Beyaz General" lakabıyla bilinir. Orta Asya'yı işgal ederek, Balkanlarda ve Güney Avrupa'da ise Osmanlı hâkimiyetini zayıflatarak Çarlık Rusya'nın çıkarlarını korumuştur.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Büyük Britanya Dışişleri Bakanlığı, Osmanlı İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu, Savaş.

The Eastern Question in the 19th Century UK Foreign Policy

Abstract

The life and works of Mikhail Dmitrievich Skobelev, who was one of the most important figures in the 19th century Tsardom of Russia, still hold their value in the world of science and politics in today's Russia. For instance, on the 27-28th of September 2013, International Applied Science Conference entitled "Mikhail Dmitrievich Skobelev: History and Today" took place in Ryazan, Russia. In the conference, not only was Skobelev was studied from various aspects, but also his period 19-20th century's international politics, modernization, and reforms dealt in many scientific articles were collected and made into a book. What caught our attention is the author V.V. Abolmasov's article entitled "Great Eastern Crisis in the United Kingdom's Foreign Affairs in the Late 19th Century." In the article, the political attitudes of the period's active players being United Kingdom, Ottoman Empire, Russia, Germany, Austria-Hungary, were analyzed. Especially, as can be understood by its name, England's enterprises in Ottoman territory breaking into pieces to gain more authority in Middle East, along with its efforts in weakening the Russian influence in territories that reached "freedom," and its politics in taking control of the Straits were observed from a different perspective. The work we have translated really proves the expression "History repeats itself" right. We can see from the Russian researcher's point of view how much the game being played on Turkey today is similar to the one played during the Ottoman period.

Keywords: Middle East, Foreign Office, Ottoman Empire, Russian Empire, War

General M. D. Skobelev² ve Yaşadığı Zaman

(Doğumunun 170'inci Yıl Dönümü Anısına)

“M. D. Skobelev: Tarih ve Günümüz”

Uluslararası Uygulamalı Bilimler Konferans Belgeleri

Ryazan şehri 27-28 Eylül 2013

V. V. Abolmasov

19. Yüzyılın Sonunda Büyük Britanya'nın Dış Siyasetinde Doğu Sorunu

2 Mihail Skobelev (Rusça: Михаил Дмитриевич Скобелев / Mikhail Dmitriyevich Skobelev, d. 29 Eylül 1843; Petersburg - ö. 7 Temmuz 1882; Moskova, Rusya İmparatorluğu), Rus subay. Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan'ı işgali sırasında ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda önemli görevlerde bulunmuştur. 1868'de Taşkent'e (bugün Özbekistan'da) gönderildi. 1873'te General Konstantin P. Kaufmann'ın Aşağı Amu Derya (Ceyhun) bölgesindeki Hive Hanlığı'na karşı yürüttüğü başarılı sefere (1873) katıldı. 1875'te Hokand Hanlığı'nda bir ayaklanmanın başlamasından sonra Andican'ı alarak (Ocak 1876) Rusların bütün hanlığı ele geçirmelerini sağladı. Hokand 19 Şubat 1876'da Rusya İmparatorluğu tarafından ilhak edildi ve adı Fergana olarak değiştirildi. Tümgeneralliğe yükseltilen Skobelev, Fergana'nın ilk Rus valisi oldu. 1877'de Osmanlı Rus Savaşı'nın patlak vermesi üzerine Avrupa cephesinde görevlendirildi. Birçok önemli çarpışmayı kazanıp Edirne'yi ve Ayastefanos (Yeşilköy) ele geçirerek, 31 Ocak 1878'de Osmanlıları ateşkese zorladı. Savaş alanında her zaman beyaz bir üniforma ve beyaz bir atla görülmesi, askerleri arasında Beyaz General lakabıyla anılmasına yol açtı.

Savaştan sonra Türkmenistan'a geri dönen Skobelev, 1880'de Hazar Denizi ve Aral Gölü arasında ve Horasan'da yaşayan Türkmenlere karşı yürütülen seferlerin komutasını üstlendi. Göktepe'yi ele geçirdikten (24 Ocak 1881) sonra, tüm erkek nüfusu katletti ve bölgeyi teslim olmaya zorladı. Aşgabat'a gitmek üzereyken geri çağrıldı ve Minsk Kolordusunun başına getirildi.

1882 başlarında siyasete atıldı. Paris ve Moskova'da Panславизм yanlısı konuşmalar yaparak Alman ve Slav ırkları arasında bir çatışmanın kaçınılmaz olduğundan söz etti. Bu görüşleri, 1881'de Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla bir ittifaka girmiş olan Rus hükümetinin resmi politikasına ters düştüğünden Petersburg'a geri çağrıldı. Orada kalp krizinden öldü.

Doğu Sorunu yüzyıllar boyunca uluslararası ilişkilerin gelişmesinde çok önemli meselelerden biri olmuştur. Söz konusu sorun, Osmanlı'nın düşüşü, imparatorluğa ait topraklarda milli özgürlük hareketlerinin aktif bir hal alması ve "Sultan'ın mirası" için büyük devletler arasındaki rekabetin kızışması ile ortaya çıkmıştır. Ayrışma süreci Türkiye'nin hem Avrupa hem de Asya illerinde hızlı bir şekilde ilerlemeye başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi söz konusuysen, büyük güçlerin siyasetinde Balkan ve Ortadoğu sorunları topyekûn çelişkiler oluşturuordu.

Ancak 1878 tarihinde gerçekleşen Berlin Kongresi sonrası Doğu Sorunu'nun Balkan boyutu ayrı bir anlam kazanmaya başladı. Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarına kavuştular. Büyük devletlerin aldıkları kararlar sonucunda yine de bir dizi sorun çözülmeden kalmıştı. Makedonya ile Trakya, Britanya başbakanı B. Disrael'in girişimleri ile Türk sultanının egemenliğine geri iade edildi. Berlin Tezi'nin 25. maddesine göre Balkan'ın kuzey-batı toprak parçalarına sahip olan Avusturya Macaristan Bosna-Hersek'i işgal etmişti. Milli Özgürlük hareketlerinin büyümesi, bağımsız Balkan devletlerinin tartışmalı topraklar için rekabeti, bunlara ilaveten Türkiye ve Avusturya Macaristan hükümetlerinin imparatorluk içindeki santrifüj eğilimleri durdurmaya yönelik çabaları yarımada'daki istikrarsızlığın kaynağını oluşturmuştu. Böylece, dış (büyük güçlerin mücadelesi) ve bölgesel (sınırların değişmesi ve Balkan devletleri arasındaki düşmanlık) faktörlerin birleşimi Balkanları "Avrupa'nın barut fıçısına" dönüştürüyordu. 19. asrın son çeyreğinde Doğu Sorunu'nun cereyan etmesinin sebebi iki temel çatışmadan: Avusturya-Alman rekabeti ve Rusya ile Büyük Britanya arasındaki büyüyen anlaşmazlıktan kaynaklanıyordu. İngiliz diplomasisi var gücüyle Rusya'nın İstanbul ve Çanakkale boğazlarında kontrol sağlamasını engellemeye, aynı zamanda 1877-78 yıllarındaki Rus-Türk savaşından sonra Balkan halkları arasında büyüyen etkisini zayıflatmaya çalışıyordu.

Tarihçiler Güney Doğu Avrupa'daki Uluslararası ilişkileri Avusturya-Rusya düellosu ve Alman ekonomik genişleme merceğinden

incelemişlerdir³. Büyük Britanya'nın Balkan siyasetine gelince, Londra geleneksel olarak yarımada işlerinin "ilgi alanı olmadığını" ilan etmişti. Buna istinaden İngiliz araştırmacılar Dışişleri Bakanlığı yöneticilerinin Balkan ihtilaflarından "mesafeli yaklaşımda bulunma" istekleri ve diğer büyük güçlerle bölgesel sorunların çözümünde ortak ilkelerin geliştirilmesi konusunda yazmışlardı⁴. Ancak 19. asrın ikinci yarısındaki Büyük Britanya'nın dış siyaset ve diplomasisindeki yeni yönlerini tahlil ederken, Doğu Sorunu'nun istisnai bir duruma sahip olduğunu belirtmemiz gerekir. Söz konusu bölgede geçmekte olan siyasi süreçte Britan yönetimi daha da çok aktif rol almaya başlamıştı. Ve yüzyılın sonunda Avrupa güçleri arasında büyümeye başlayan zıtlaşmada bu yönelimin rolü belirleyici olmuştur⁵.

Aynı zamanda Britanya İmparatorluğu siyasetinde açıkça iki ana eğilim takip edilebilir ki bunlardan ilki; Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişmesine aktif bir müdahalede bulunma, diğeri de Rusya ile olan ihtilafın artması idi. İngiliz siyasetindeki Türkiye'yi parçalama eğilimi 1895-1897 tarihlerinde, Ortadoğu kriz döneminde (1894-1896 Ermeni halkının kırıma uğraması, Girit Adası'ndaki ayaklanma ve 1897'deki Türk Yunan savaşı) başlamıştır. O tarihlerde büyük güçlerden sadece İngiltere ısrarlı bir şekilde sorunlu bölgelerde radikal bir değişimin gerçekleşmesini talep ediyordu. İçişleri bakanlığı gündeme Türkiye'nin bütünlüğü konusunu getirmekten kaçınarak aslında imparatorluğun parçalanması için çalışıyordu ki bu da imparatorluğun milli bölgelerine özerklik verilmesi ile ortaya çıkıyordu.

3 O. İ. Şmelyova, "19. yy. 70-li Yıllarında Bosna-Hersek Sorununu Çözülmesinde Büyük Devletlerin Tutumu", *Doğu ve Batı'nın Modern ve Çağdaş Tarihi: Araştırma ve Öğretimde Yeni Yaklaşımlar: Bilimsel Çalışmaların Üniversiteler arası Derlemesi*, Ryazan: S. A. Esenin adında Ryazan Devlet Üniversitesi, 2008, s. 218. (Шмелева О. И. Позиция великих держав в решении боснийско-герцеговинской проблемы в 70-х гг. XIX в. // Новая и новейшая история Запада и Востока: новые подходы в исследовании и преподавании: межвузовский сборник научных трудов. Рязань: РГУ им. С. А. Есенина, 2008. С. 218.)

4 В. М. Tupolev, *19. Asrın Sonu 20. Asrın Başında Alman Emperyalizminin Güney Doğu Avrupa'ya Genişlemesi*, Moskova, 1970, s. 111. (Туполев Б. М. Экспансия германского империализма в Юго-Восточной Европе в конце XIX – начале XX в. М., 1970. С. 111.)

5 Tupolev, *a.g.e.*, s. 112.

İngiltere'nin Ortadoğu'daki nüfuzunun zayıflamasından dolayı Londra Osmanlı İmparatorluğu'nun milli özgürlük hareketlerinin güçlendiği Avrupa bölgeleri ile aktif bir şekilde ilgilenmeye başlamıştı. İngiliz ajanları Balkanlar'daki Türk vilayetlerinde kasten durumu istikrarsızlaştırma çalışmasını yürütüyorlardı⁶. Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Lansdowne'nin izlediği çizgi genelde 19. yüzyıl, 90'lı yıllardaki Lord R. Salisburi hükümetinin Osmanlı'nın periferik illerine göre seçtiği rotanın devamı niteliğinde idi. Örneğin; Ağustos 1903'te güçlü bir ayaklanmanın patlak verdiği Makedonya'da reformları uygulama konusunda Londra oldukça aktif bir rol almıştı⁷.

1880 yıllarında Balkan yarımadası topraklarında İngiltere ve Rusya arasındaki ihtilaf artmıştı. Yeniden Karadeniz boğazları ile ilgili tartışmalı görüşmeler başlamıştı. 1885 yılının baharında iki büyük gücün Orta Asya üzerindeki anlaşmazlıklarından dolayı çok şiddetli İngiliz-Rus çatışması patlak vermişti. Söz konusu kriz hızlıca tırmanarak savaşa dönüşmeye yüz tutmuştu. Sonuç büyük ölçüde Türkiye'nin nasıl bir tutum izleyeceğine bağlı idi.

Rusya ile yapılacak savaşta İngiliz hükümeti için filosunun Karadeniz boğazlarından geçmesi büyük önem taşıyordu. Bu bağlamda, Mart 1885 tarihinde, Alman kanzleri H. Bismarck'ın oğlunun İngiliz-Alman koloni anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturmak için gelişinde, İngiltere İçişler Ofisi'nin sorumlusu olan A. Rosebery'nin konuşmasını örnek olarak vermek mümkündür. "Rusya ile yapılacak savaş, sadece Afganistan toprakları ile sınırlı kalmayarak, daha da ileriye, İngilizlerin Rus İmparatorluğu'na ait ulaşabilecekleri bölgelere kadar yayılacaktır. İnanıyorum ki, Sultan Rusya'ya karşı bizimle ittifak kurma fırsatını sevinerek kullanacaktır çünkü kaybettiği topraklarını geri almak için bundan daha iyi bir şans bulamaz. Rus sınırındaki Türk askerleri ise Rus ordusunun önemli bir kısmını kendisine çekerek İngiltere için oldukça gerekli güvenlik kordonunu oluşturabilirdi" demişti Roseberry.

6 S. Ball, *The Conservative party and the British politics 1902–1951*, New York, 1995. p. 61.

7 R. J. Crampton, *The Balkans, 1909–1914. British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, New York 1977, p. 154.

İngiliz Türk ittifakının oluşması o anda Rusya için büyük bir tehlike arz ediyordu. Rusya, İngiliz donanmasının Karadeniz'e girişini engelleyemezdi. Sankt Petersburg'da, zayıf ve zor durumda olan Osmanlı'nın boğazları kapatma garantisi veremeyeceğini biliyorlardı. Kriz zamanında Nelidov Çanakkale boğazı korumasının yetersiz ve esasen savunmasız olduğunu bildirmişti.

Pende yakınlarında Rus ve İngiliz subaylarının komutası altındaki Afgan askerlerinin çarpışma haberleri Osmanlı'da büyük bir kaygı uyandırmıştı. İstanbul gazetelerinin tutumu muğlaktı. Resmi kuruluşlar Türkiye'nin tarafsızlığını dile getirirken, Britanya tarafını tutan basın İngiliz filusunun Karadeniz'e girmesi gerektiğini savunuyordu.

Rusya ile olası bir savaş halinde boğazlardan geçmeye dayalı saldırı planı Londra'da ciddi bir şekilde düşünülüyordu. İngiliz askeri yönetimi başlıca saldırıyı Karadeniz yönünden yapmayı planlıyordu; bunun için Odesa ve Sivastpol şehirlerinde sabotaj eylemi düzenlemeyi, sayıca fazla olmayan İngiliz askerlerin yanı sıra 200 bin Türk asker ve subayların katılımıyla Kafkaslarda operasyonları genişletmeyi gerekli görmüşlerdi⁸. Bazı Türk diplomatlar Rusya ile olası savaş durumunda İngiltere tarafında yer alma düşüncesinden uzak değildi. İngiltere ile ittifak konusunda yoklama çalışması Berlin'deki Türk Elçisi Said Paşa tarafından 14 Nisan 1885 yılında Almanya'daki İngiliz ajanı Albay L. Swain ile yaptığı görüşmeyle gerçekleşmiştir. Elçi, Mısır'dan dolayı İngiltere ile gerilmiş ilişkilerinden ötürü pişman olduğunu söyleyerek görüşmeye başlamış ve Swain'e 1877-1878 yıllarında Türkiye'nin İngiltere'den yardım alamadığını hatırlatmıştı. Sonra da İngiliz Türk ittifakının kurulması ile ilgili konuya geçilmişti. "Eğer anlaşabilirsek, - diyordu Said Paşa,- Avrupa'ya, bizim grubumuzu koruyacak ve Balkanlarda istikrarı sağlayacak 150 bin kişi çıkartırız. Siz ise 350 bin kişilik ordunuz ile Küçük Asya'daki (Anadolu'daki) Rus sınırında harekete geçebilirsiniz. Sizin yardımınız ile biz Kars, Ardahan ve Batum'u geri alacağız, Kafkasya'da ise Sultanın hükümranlılığına bağlı bir tür Doğu Rumeli bölgesi olacak"⁹.

8 Crampton, *a.g.e.*, s. 154.

9 H. E. Egerton, *British foreign policy in Europe to the end of the 19th century*, London 2011. p. 82.

Görüşmeler resmi bir nitelik taşııyordu ve bundan dolayı uygulamada sonuçsuz kalmıştı, fakat yine de İngiliz-Rus kriz dönemine ait Ortadoğu'da oluşan durumu özetleyecek nitelikteydi. Söz konusu görüşme zamanlama olarak Hasan Fehmi Paşa'nın yaptığı Mısır Sorunu müzakerelerine denk gelmişti. Hasan Fehmi Paşa ve Britanya'nın başkentinde daimî elçi olan Musurus Paşa Rusya ile Britanya arasındaki savaşın kaçınılmaz olduğunu düşünüyorlardı ve İngilizler ile anlaşma taraftarları idi. Gladstone ve Dışişleri Daire Başkanı D. Grenville bekleme taktiğine bağlı kalmışlardı. Osmanlı'ya resmi bir teklifte bulunmazken, Londra kabinesi ona her koşulda özgürce hareket etmesini tavsiye etmişti. Bu demek oluyordu ki Türkiye tarafsızlığını ilan etmeye, Boğazlar Anlaşmalarına uyma niyetini açıklamaya mecbur değildi.

Londra'nın Sultan hükümetine tavsiye ettiği belirsiz pozisyon İngiliz diplomasisi için yarar sağlıyordu, çünkü onu en uygun anda kendi amaçları için kullanabilirdi. Rusya için ise Türkiye'nin tarafsızlığını ilan etmesi ve boğazlarını işgalden koruması çok önemli idi. Üzerinde iki tarafın da baskısını hisseden Abdülhamid kendi tutumunu açıklama konusunda aceleci değildi. Ancak Nelidov Türkiye'nin tarafsızlığını koruması için ısrar ediyordu. Avusturya-Macaristan, Almanya ve Fransa Rusya'yı destekledi. Dört devletin baskısı neticesinde Sultan, Rusya'nın talebini yerine getirmeye karar verdi. Onun yediemini Nelidov'a Abdülhamid'in sıkı bir şekilde tarafsızlık ilkesine uyacağına ve Çanakkale boğazı istikamını denetlemek için Alman subaylarını göndereceğine dair haber verdi. Osmanlı Sarayı Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Fransa hükümetlerine aynı nota ile beyanda bulunarak kararlarını söz konusu ülkelerin desteklemesini beklediğini eklemişti. 20 Nisan günü İstanbul'da Bakanlar Kurulu'nun İngiltere ve Rusya arasındaki askeri çatışma durumunda tarafsızlığı koruma ile ilgili aldığı karara istinaden onaylanmış Sultanın İradesi yayınlanmıştı. Türklerin Londra'da yaptıkları müzakereler kesintiye uğramıştı. Bu da İngiliz-Rus anlaşmazlığının barışçıl bir şekilde sonuçlanmasına imkân tanımıştır.

19. yüzyılın sonunda Büyük Britanya'nın dış siyaset istikametlerinden biri olan Doğu Sorunu'nu incelerken belirtmeliyiz ki, Dışişleri Bakanlığı diplomasisinde bu sorunun önemi oldukça artmıştır.

Bu da doğrudan Büyük Britanya etkisinin Karadeniz bölgesinde, nitekim Balkanlarda genişlemesine ve söz konusu bölgenin geleneksel olarak kendilerine ait olduğunu düşünen Rusya ve diğer önde gelen Avrupa devletleri ile tırmanmakta olan ihtilaflara bağlı idi.